

Бурева В. В.

ПРОФЕСОР КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ
ПЕТРО КУДРЯВЦЕВ ТА ЙОГО РОЗВІДКА
«УКРАЇНОЗНАВСТВО Й ВІЗАНТИНОЗНАВСТВО»

Попри значну увагу сучасних дослідників до висвітлення життя й творчого доробку професора Київської духовної академії Петра Павловича Кудрявцева (1868–1940), відомого філософа, історика філософії, літературознавця, церковного і громадського діяча ¹, сьо-

¹ Див., зокрема: Пастушенко Л. А. Петро Кудрявцев: віхи життя і творчості / Л. А. Пастушенко // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2005. – Вип. 50. – С. 83–93; Її ж. Петро Кудрявцев у релігійно-філософському житті Києва початку ХХ століття / Людмила Пастушенко // Київська Академія. – 2007. – Вип. 7. – С. 166–179; Її ж. Історико-філософська спадщина Петра Кудрявцева: автореферат дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.05 – історія філософії / Л. А. Пастушенко. – К., 2007. – 21 с.; Її ж. Петро Кудрявцев: основні напрямки творчості / Л. А. Пастушенко // Наукові записки НаУКМА. – 2009. – Т. 89. Філософія та релігієзнавство. – С. 60–66; Її ж. Петро Кудрявцев – вихованець і професор Київської духовної академії / Людмила Пастушенко // Київська Академія. – 2010. – Вип. 8. – С. 50–64; Її ж. До життєпису Петра Кудрявцева: нові архівні матеріали / Людмила Пастушенко // Там само. – 2011. – Вип. 9. – С. 113–124; Її ж. Кудрявцев Петро Павлович / Л. А. Пастушенко // Київська духовна академія в іменах: 1819–1924 : енциклопедія : в 2 т. / упоряд. і наук. ред. М. Л. Ткачук ; відп. ред. В. С. Брюховецький. – Т. 1 : А–К. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. – С. 729–735; Її ж. Історико-філософська концепція Петра Кудрявцева: європейський контекст / Л. А. Пастушенко // Наукові

годні його рукописні праці післяреволюційного періоду залишаються, за невеликим винятком ², невідомими не лише широкому загалу, а й фахівцям.

Хоча в 1920–1930-х рр. П. П. Кудрявцев майже не мав змоги друкувати свої твори ³, він не припиняв творчої

записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство. – 2018. – Т. 1. – С. 55–65; Ткачук М. Л., Пастушенко Л. А. До життєпису Петра Кудрявцева: із матеріалів слідчої справи 1938–1939 років / М. Л. Ткачук, Л. А. Пастушенко // Магістеріум. – 2012. – Вип. 47. Історико-філософські студії. – С. 68–100; «Мы приобщили бы ваши воспоминания к нашим и постарались бы их сохранить для истории прошлого Киева и Киевской Академии...» (Письма Петра Павловича Кудрявцева к Алексею Афанасьевичу Дмитриевскому (1924–1929 гг.) / вступ. статья, публ. и прим. Н. Ю. Суховой // Вестник Екатеринбургской духовной семинарии. – 2014. – Вып. 2 (8). – С. 377–423; Кудрявцев Петр Павлович // Биографический словарь выпускников Киевской духовной академии: 1819–1920-е гг.: материалы из собрания проф. протоиерея Ф. И. Титова и архива КДА: в 4 т. / сост. В. И. Ульяновский. – Т. 2 : К–П. – К. : Изд. отдел УПЦ, 2015. – С. 154–161; Козловський В. П. Петро Кудрявцев як дослідник кантівської філософії / В. П. Козловський // Біографічний підхід у вивченні історії та спадщини Київської духовної академії (1819–1924) : зб. наук. пр. / упоряд. і відп. ред. М. Л. Ткачук. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. – С. 144–152; Ткачук М. Л., Бурега В. В. Матеріали к біографії професора Київської духовної академії П. П. Кудрявцева в Архиве Московської духовної академії: їх предисторія і естотично-ведчеський потенціал / М. Л. Ткачук і В. В. Бурега // Труды Київської духовної академії. – 2017. – № 27. – С. 154–175; Воспоминания Екатерины Петровны Кудрявцевой о ее отце, бывшем профессоре Киевской духовной академии Петре Павловиче Кудрявцеве / публ. и прим. В. В. Бурегі и М. Л. Ткачук // Труды Київської духовної академії. – 2017. – № 27. – С. 178–199; Акишин С. Ю. Профессор Киевской духовной академии А. А. Дмитриевский в воспоминаниях его коллеги П. П. Кудрявцева / С. Ю. Акишин // Вестник Екатеринбургской духовной семинарии. – 2018. – № 3 (23). – С. 167–196 та ін.

² Див.: Петро Кудрявцев: з рукописної спадщини / упоряд. Л. А. Пастушенко // Наукові записки НаУКМА. – 2004. – Т. 35. Київська Академія. – С. 89–95; Бурега В. В. Невідома розвідка професора Київської духовної академії П. П. Кудрявцева про поховання в соборі Києво-Братського монастиря / Володимир Бурега // Київська Академія. – 2018. – Вип. 14. – С. 180–194.

³ У бібліографічному списку праць П. П. Кудрявцева, укладеному ним самим, зазначено лише 7 публікацій, здійснених після 1918 р.

діяльності. У цей період колишній професор КДА провів кілька наукових досліджень і написав низку мемуарних праць, присвячених дитячим рокам і родинному оточенню, а також деяким церковним діячам (архієпископу Антонію (Храповицькому), протоієрею Костянтину Марковичу Аггєєву); підготував декілька значних за обсягом біографічних нарисів (зокрема про єпископа Філарета (Філаретова), архімандрита Феофана (Авсенєва), архімандрита Єпіфанія (Ізбицького), протоієрея Матвія Петровича Соколова та інших); уклав бібліографічні списки праць професорів Київської духовної академії Івана Гнатовича Малишевського та Пилипа Олексійовича Терновського ⁴. Крім того, Петро Кудрявцев займався підготовкою повного списку випускників КДА за 1819–1918 рр., збирав біобібліографічні матеріали, присвячені її вихованцям і викладачам, систематично робив нотатки з історії філософії та літератури.

Нещодавно встановлено, що переважна більшість рукописів П. П. Кудрявцева (як дореволюційного, так і радянського часу) зберігається нині в Архіві Московської духовної академії (МДА) (Троїце-Сергієва лавра в підмосковному м. Сергієв Посад) ⁵. Рукописи П. П. Кудрявцева, які відклалися в зазначеному архіві, тривалий час залишалися поза увагою дослідників. Автор цих

З 1931 р. і до кінця життя П. П. Кудрявцева жодна з його праць не вийшла друком (див.: Библиография печатных работ профессора Киевской духовной академии Петра Павловича Кудрявцева. [Машинопись]. [Без даты]. – Архив Московской духовной академии [далі – Архив МДА]. – Папка 92.

⁴ Див. докладніше: Бурега В. В. Невідома розвідка професора Київської духовної академії П. П. Кудрявцева про поховання в соборі Києво-Братського монастиря. – С. 181–182.

⁵ Докладніше про це див.: Ткачук М. Л., Бурега В. В. Материали к биографии профессора Киевской духовной академии П. П. Кудрявцева в Архиве Московской духовной академии: их предистория и источниковедческий потенциал / М. Л. Ткачук, В. В. Бурега // Труды Київської духовної академії. – 2017. – № 27. – С. 154–175.

рядків отримав змогу ⁶ ознайомитися з ними влітку 2017 р.

Серед виявлених матеріалів Архіву МДА особливу увагу привертає папка 109 «Проф. П. П. Кудрявцев. Статті и монографии философского и религиозного характера. Из Архива С. Афонского папка 11». Як впливає з назви, вміщені в ній рукописи Петра Павловича Кудрявцева попередньо зберігалися в особистому архівному зібранні відомого київського протоієрея, випускника КДА 1914 р. Сергія Петровича Афонського (1889–1963) ⁷. До колекції С. П. Афонського ці рукописи, разом із частиною особистої бібліотеки професора, потрапили від його вдови Ганни Єлисеївни Кудрявцевої. Відомо, що після смерті о. Сергія його син Сергій Сергійович Афонський передав колекцію книг і рукописів, зібрану батьком, до Архіву Московської духовної академії. Однак достеменні обставини цього дарунка залишаються невивченими.

Загалом у папці 109 зберігається 26 рукописних і машинописних матеріалів, кожен з яких пронумеровано латинськими цифрами ⁸. Частина з них – це рукописи статей, доповідей або лекцій П. П. Кудрявцева, які належать до різних періодів його викладацької та наукової діяльності – як дореволюційного, так і післяреволюційного. Серед зазначених матеріалів нашу увагу привернув рукопис статті «Українознавство й візантинизм» ⁹,

⁶ З дозволу тодішнього ректора МДА архієпископа Верейського Євгенія (Решетнікова) та за сприяння завідувача бібліотеки МДА ігумена Діонісія (Шльонова).

⁷ Див. про нього: Ткачук М. Л. Афонський Сергій Петрович, прот. / М. Л. Ткачук // Київська духовна академія в іменах: 1819–1924 : енциклопедія : в 2 т. / упоряд. і наук. ред. М. Л. Ткачук ; відп. ред. В. С. Брюховецький. – Т. 1 : А–К. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. – С. 193–195.

⁸ Хто зробив цю нумерацію (червоним олівцем) – прот. Сергій Афонський чи співробітники Архіву МДА, – наразі невідомо.

⁹ Зберігається у папці 109 під номером I.

написаної Петром Кудрявцевим під час його роботи у Візантологічній комісії Всеукраїнської академії наук (ВУАН).

Як відомо, вже під час створення Української академії наук (УАН) ¹⁰ 1918 р. серед важливих напрямів досліджень було зазначено візантологічні студії ¹¹. Один із фундаторів УАН та її дійсний член Агатангел Юхимович Кримський, укладаючи 1918 р. програму розбудови Історично-філологічного відділу, планував створити у його складі окрему кафедру візантинознавства ¹². Однак спеціалізований візантологічний підрозділ у структурі ВУАН з'явився лише 1926 р. Цим підрозділом стала Комісія для вивчення візантійського письменства та його впливу на Україну (скорочена назва – Візантологічна комісія).

Одним із ініціаторів започаткування Візантологічної комісії був колишній професор Київської духовної академії, академік Федір Іванович Міщенко (1874–1933) ¹³. 1 квітня 1926 р. на засіданні Історично-філологічного відділу ВУАН він зробив доповідь про необхідність створення Візантологічної комісії та запропонував план її роботи. Того ж дня було ухвалено рішення про створення цієї комісії, а академіка Ф. І. Міщенка призначено її головою. 9 квітня 1926 р. відбулося перше засідання Візантологічної комісії. Виступаючи перед її співробітниками, Ф. І. Міщенко окреслив завдання, які стоять перед комісією, та

¹⁰ Офіційна назва, що діяла в 1918–1921 рр.; у 1921–1936 рр. – Всеукраїнська академія наук (ВУАН).

¹¹ Див., наприклад: Записки Історично-філологічного відділу УАН. – 1919. – Кн. 1. – С. I–VI.

¹² Див.: Історія Академії наук України. 1918–1923. Документи і матеріали / відп. ред. П. С. Сохань. – К. : Наук. думка, 1993. – С. 119.

¹³ Про нього див.: Ткачук М. Л., Пастушенко Л. А. Міщенко Федір Іванович / М. Л. Ткачук, Л. А. Пастушенко. Київська духовна академія в іменах: 1819–1924 : енциклопедія : в 2 т. / упоряд. і наук. ред. М. Л. Ткачук ; відп. ред. В. С. Брюховецький. – Т. 2 : Л–Я. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. – С. 223–226.

закликав зосередитися передусім на вивченні візантійської культури та її впливу на культуру українську¹⁴.

Слід зазначити, що активну участь у роботі Візантологічної комісії ВУАН узяли колишні професори і випускники Київської духовної академії. Поряд із Федором Івановичем Міщенком у її складі працювали Петро Павлович Кудрявцев, Володимир Петрович Рибінський¹⁵, Михайло Федорович Оксіюк¹⁶, Микола Федосович Мухін¹⁷, Михайло Миколайович Скабалланович¹⁸, Григорій Григорович Попович¹⁹, Володимир Іванович Барвінок²⁰, Віктор Федорович Іваницький²¹, Олександр Іванович Полулях²² та інші.

Упродовж 1926–1928 рр. Візантологічна комісія встигла провести важливу джерельно-пошукову й бібліогра-

¹⁴ Див.: Циганкова Е. Г. Візантологічна комісія ВУАН / Елла Циганкова // Східний світ. – 1996. – № 2. – С. 126.

¹⁵ Про нього див.: Головащенко С. І. Рибінський Володимир Петрович / С. І. Головащенко // Київська духовна академія в іменах: 1819–1924 : енциклопедія : в 2 т. / упоряд. і наук. ред. М. Л. Ткачук ; відп. ред. В. С. Брюховецький. – Т. 2 : Л–Я. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. – С. 500–503.

¹⁶ Про нього див.: Бурега В. В. Макарій (Оксіюк Михайло Федорович) / В. В. Бурега // Там само. – С. 119–124.

¹⁷ Про нього див.: Пастушенко Л. А. Мухін Микола Федосович / Л. А. Пастушенко // Там само. – С. 237–239.

¹⁸ Про нього див.: Ткачук М. Л., Кузьміна С. Л. Скабалланович Михайло Миколайович / М. Л. Ткачук, С. Л. Кузьміна // Там само. – С. 563–567.

¹⁹ Про нього див.: Ткачук М. Л. Попович Григорій Григорович / М. Л. Ткачук // Там само. – С. 454–455.

²⁰ Про нього див.: Стародуб А. В. Барвінок Володимир Іванович / А. В. Стародуб // Київська духовна академія в іменах: 1819–1924 : енциклопедія : в 2 т. / упоряд. і наук. ред. М. Л. Ткачук ; відп. ред. В. С. Брюховецький. – Т. 1 : А–К. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. – С. 199–201.

²¹ Про нього див.: Пастушенко Л. А. Іваницький Віктор Федорович / Л. А. Пастушенко // Там само. – С. 546–549.

²² Полулях Олександр Іванович – випускник (1910–1914) і професорський стипендіат (1914–1915) Київської духовної академії. Спеціалізувався на кафедрі церковного права під керівництвом Ф. І. Міщенка. У Візантологічній комісії обіймав посаду вченого секретаря.

фічну роботу. Було створено візантологічний гурток при Всенародній бібліотеці України (нині – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського); регулярно проводили засідання, на яких співробітники комісії виголошували наукові доповіді й повідомлення. Їхні тексти мали скласти основу для підготовки наукових видань, запланованих комісією.

Однак 1928 р. Візантологічна комісія (як і Всеукраїнська академія наук загалом) зазнала важкого удару. Навесні Комісія з обстеження стану і роботи ВУАН при Народному комісаріаті освіти провела ревізію, за підсумками якої нещадно розкритикувала діяльність її структурних підрозділів, які зазнали відповідної «чистки». Рішенням Колегії Народного комісаріату освіти від 9 березня 1928 р. Федора Міщенка було виключено зі складу академіків ВУАН із формулюваннями: «з політичного й ідеологічного боку» та «за недостатньою кваліфікацією». 9 листопада 1928 р. він востаннє головував на засіданні Візантологічної комісії, з якої мусив звільнитись у січні 1929 р.²³

29 січня 1929 р. відбулося чергове засідання Візантологічної комісії, під час якого було обрано її фактичного очільника – П. П. Кудрявцева (7 лютого 1929 р. його затвердили виконувачем обов'язків керівника комісії)²⁴. Згодом, під час допитів у Лук'янівській в'язниці (з серпня 1938-го до квітня 1939 р. колишній професор КДА перебував під слідством НКВС за сфабрикованим обвинуваченням в антирадянських настроях та агітації «пораженческого характера»²⁵), Петро Кудрявцев розпові-

²³ Див.: Ткачук М. Л., Пастушенко Л. А. Міщенко Федір Іванович. – С. 225; Чередниченко А. М. Професор Київської духовної академії Ф. І. Міщенко та його доля у післяреволюційний період / А. М. Чередниченко // Труды Київської духовної академії. – 2010. – № 12. – С. 263–264.

²⁴ Див.: Циганкова Е. Г. Візантологічна комісія ВУАН. – С. 128; Пастушенко Л. А. Кудрявцев Петро Павлович. – С. 732.

²⁵ Див. докладніше: Ткачук М. Л., Пастушенко Л. А. До життєпису Петра Кудрявцева: із матеріалів слідчої справи 1938–1939 років /

дав про такий порядок роботи Візантологічної комісії: «Официально во главе комиссии стоял академик Крымский, но он в дела комиссии не вмешивался, и мы только через него представляли наши постановления на утверждение Академии наук»²⁶. Себе П. П. Кудрявцев називав «заведующим делами этой комиссии»²⁷.

Прийнявши 28 лютого 1929 р. від Федора Міщенка справи Візантологічної комісії²⁸, на першому її засіданні Петро Кудрявцев виголосив доповідь «Немає українознавства без візантинознавства», у якій наголосив на важливості візантологічних студій для вивчення української історії та культури, окресливши напрями роботи в цій царині. Зазначена доповідь стала основою для його статті «Українознавство й візантинознавство».

Як керівник Візантологічної комісії, одним зі своїх першочергових завдань П. П. Кудрявцев вважав створення періодичного видання для оприлюднення результатів візантинознавчих наукових досліджень. Уже в червні 1929 р. було підготовлено план-проспект «Візантологічного збірника», який мав стати її друкованим органом. Однак в умовах посилення тиску на ВУАН з боку Наркомату освіти цей план-проспект, який містив чимало статей, пов'язаних із релігійною тематикою, не затвердили й повернули на доопрацювання.

23 грудня 1929 р. Візантологічна комісія подала керівництву ВУАН рукопис збірника, підготовлений до друку за оновленим планом²⁹. Цей рукопис містив статті як українських учених (Миколи Мухіна, Володимира Рибінського, Михайла Оксіюка, Петра Потапова, Володимира Пархоменка та інших), так і дослідників з інших регіонів

М. Л. Ткачук, Л. А. Пастушенко // *Магістеріум*. – 2012. – Вип. 47. Історико-філософські студії. – С. 68–100.

²⁶ Там само. – С. 85.

²⁷ Там само. – С. 84.

²⁸ Див.: Чередниченко А. М. Професор Київської духовної академії Ф. І. Міщенко та його доля у післяреволюційний період. – С. 264.

²⁹ Див.: Циганкова Е. Г. Візантологічна комісія ВУАН. – С. 129.

Радянського Союзу: Дмитра Айналова, Олексія Дмитрієвського, Івана Соколова (всі троє – Ленінград), Корнелія Кекелідзе (Тбілісі), Сергія Шестакова (Казань), Дмитра Лебедева (Москва) та інших. Відкривали збірник програмні статті Олександра Полуляха «Візантизм як об'єкт наукових студій» та Петра Кудрявцева «Українознавство й візантинізнавство»³⁰.

16 грудня 1929 р. Історично-філологічний відділ ВУАН рекомендував «Візантологічний збірник» до друку. Проте його редагування було доручене не П. П. Кудрявцеву, який фактично був автором ідеї й концепції видання, а «новоспеченому» професору Ніжинського інституту народної освіти К. Т. Штеппі. Показово, що історик Кость Тодосьович Штеппа (1896–1958) викладав на той час методику суспільствознавства та політосвіти, керував семінаром з антирелігійної пропаганди і був деканом факультету соціального виховання. Очевидно, рішення доручити редагування «Візантологічного збірника» саме йому було одним із інструментів ідеологічного тиску на ВУАН та особисто на А. Ю. Кримського з боку тодішнього голови Укрнауки Ю. І. Озерського (саме він здійснював ревізію Академії 1928 р., а згодом просував К. Т. Штеппу на керівні посади у ВУАН з метою її перебудови на марксистсько-ленінських засадах)³¹.

26 грудня 1929 р. відбулось останнє засідання Візантологічної комісії. Вже 1 лютого 1930 р. постановою Історично-філологічного відділу ВУАН її було перетворено на Комісію для дослідів з історії Близького Сходу та Візантії. Головою комісії став А. Ю. Кримський, а його заступником (тобто фактичним керівником комісії) – згаданий К. Т. Штеппа. На думку сучасних українських дослідників, цю нову комісію аж «ніяк не можна вважати

³⁰ Див. огляд змісту збірника: Циганкова Е. Г. Візантологічна комісія ВУАН. – С. 129–131.

³¹ Там само. – С. 131. Див. також: Верба І. В. Кость Штеппа як орієнталіст / Ігор Верба // Східний світ. – 2000. – № 1. – С. 64.

спадкоємицею: реорганізація комісії проходила під знаком докорінних змін в її структурі, персональному складі та загальній спрямованості тематики»³². Зокрема до складу Комісії для дослідів з історії Близького Сходу та Візантії не потрапив жоден із науковців, пов'язаних із Київською духовною академією, а візантологічна тематика в її діяльності відійшла на другий план.

Ще напередодні офіційного призначення Костя Штепи Петро Кудрявцев передав йому майно й доробки Візантологічної комісії, зокрема підготовлений 1929 р. рукопис «Візантологічного збірника», який не лише не вийшов друком, але й був розпорошений³³.

Однак пропонована до уваги читача стаття «Українознавство й візантинознавство», що була написана для цього збірника, збереглася. Знайомство з нею дає унікальну змогу дізнатися про ті ідеї й задуми, які виношував П. П. Кудрявцев, керуючи діяльністю Візантологічної комісії ВУАН.

Наголошуючи на важливості візантологічних студій для вивчення історії України, Петро Кудрявцев зазначає, що в XIX – на початку XX ст. чимало дослідників, які працювали у Києві (зокрема в КДА), зверталися до візантологічної тематики. Він висловлює переконання, що сформована традиція візантологічних студій має бути продовжена Всеукраїнською академією наук – зокрема її спеціалізованою структурою, що має на меті налагодження систематичних досліджень у царині візантинознавства.

Визначаючи конкретні завдання, які стоять перед Візантологічною комісією, П. П. Кудрявцев вказує на необхідність проведення передусім попереднього огля-

³² Сходознавство і візантологія в Україні в іменах : біобібліогр. словник / упоряд.: Е. Г. Циганкова, Ю. М. Кочубей, О. Д. Василюк ; редкол.: Матвеева Л. В. (голов. ред.) [та ін.]. – К. : Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАНУ, 2011. – С. 16.

³³ Див.: Циганкова Е. Г. Візантологічна комісія ВУАН. – С. 132.

ду рукописного матеріалу, «каким располагает византология на Украине, с тем чтобы определить его научную ценность»³⁴. Ще одним важливим завданням комісії він вважає систематизацію та здійснення наукових видань візантійських джерел, які мають першочергове значення для історії України. Конкретизуючи це завдання, П. П. Кудрявцев робить огляд видань візантійських джерел до історії Русі, здійснених російськими та українськими вченими у попередні роки. Предметом його аналізу постають публікації І. Г. Шґріттера, Хр. М. Лопарьова, К. Ф. Гана, Л. Г. Лопатинського, В. В. Латишева, М. С. Грушевського.

Наприкінці статті П. П. Кудрявцев згадує II Міжнародний конгрес византологів, який відбувся 1927 р. у Белграді, а також звертає увагу наукової спільноти на однакостайну підтримку його учасниками пропозиції чеського славіста професора Карела Кадлеця щодо підготовки й видання повного корпусу уривків із візантійських хронік, що стосуються історії слов'ян.

Зважаючи на програмний зміст і характер статті П. П. Кудрявцева «Українознавство й візантинознавство», її слід визнати важливою пам'яткою, що виразняє основну мету та напрями наукової діяльності Візантологічної комісії ВУАН, на жаль, знищеної марксистсько-ленінським ідеологічним пресом ще на етапі свого становлення. Водночас вона містить цінний матеріал з історії візантологічних студій на українських теренах і окреслює бачення перспектив їхнього розвитку очима унікальної спільноти фахівців, згуртованої навколо Візантологічної комісії. Це зумовлює її актуальність і значний дослідницький потенціал для розбудови візантологічних студій у сучасній Україні. Зрештою, варто зазначити й безперечну значущість згаданої статті для вивчення життя і творчості її автора – Петра Кудрявцева,

³⁴ Архив МДА. – Папка 109. – Материал І. – Л. 11.

оскільки вона увиразнює один із важливих напрямів його майже недослідженої наукової діяльності за радянських часів.

Вводячи до наукового обігу статтю П. П. Кудрявцева «Українознавство й візантизнавство» (1929), мусимо вдатися до деяких пояснень джерелознавчого характеру.

Її текст зберігся у двох рукописах. Перший є оригіналом і написаний російською мовою. Другий містить українськомовний переклад зі змінами й суттєвими доповненнями.

Російськомовна версія статті «Українознавство й візантизнавство», що зберігається в Архіві Московської духовної академії ³⁵, є автографом П. П. Кудрявцева ³⁶. Текст обсягом 19 сторінок написано фіолетовим чорнилом на 10 окремих аркушах стандартного зошитового формату. П. П. Кудрявцев дотримується нового російського правопису, запровадженого 1918 р., однак назви книжок і статей, виданих до цього часу, подає за старою орфографією.

У російськомовному тексті статті наявні ознаки того, що він від початку готувався для друку українською мовою. Зокрема українською мовою подано назву статті («Українознавство й візантизнавство»), а також прізвища й ініціали деякого з науковців, згаданих у її тексті (наприклад, доречні для російськомовного викладу написання *И. И. Малышевский*, *Ф. А. Терновский*, *Н. И. Петров* у тексті замінені на *І. Г. Малишевський*, *П. О. Терновський*, *М. І. Петров*) ³⁷. Українською мовою відтворено

³⁵ Див.: [Кудрявцев П. П.]. Українознавство й візантизнавство [Рукопись]. – Архив Московской духовной академии. – Папка 109. – № I. – 19 с.

³⁶ Оригінальний характер тексту не викликає сумніву. Текст, власноручно написаний П. П. Кудрявцевим, завершує його особистий підпис (с. 19).

³⁷ Йдеться про професорів КДА, відомих істориків Івана Гнатовича Малишевського (рос. Иван Игнатьевич Малышевский), Пилипа

й назви структурних підрозділів ВУАН (Культурно-історична та Етнографічна комісії тощо). Цілком очевидно, що власні імена, прізвища, назви автор подав українською мовою, щоб запобігти можливим помилкам перекладача. Очевидно також, що, опанувавши в після-революційний період життя українську мову³⁸, П. П. Кудрявцев, готуючи тексти для публікації у виданнях ВУАН, писав їх російською мовою з подальшим перекладом українською.

Українськомовний переклад статті П. П. Кудрявцева «Українознавство й візантинізнавство» зберігається у фонді Х (Архів Української академії наук – Всеукраїнської академії наук) Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського³⁹. Загальний обсяг тексту становить 16 сторінок, розміщених на 14 аркушах стандартного зошитового формату. Текст перекладу написано від руки чорним чорнилом (почерк не належить П. П. Кудрявцеву). До перекладу внесено редакторські правки фіолетовим чорнилом (почерк так само не належить Кудрявцеву). Деякі шматки тексту закреслено, однак зроблено суттєві доповнення (вставки), написані рукою П. П. Кудрявцева (арк. 8 зв., 12, 12 зв., 13). Зокрема додано огляди кількох видань (а саме праць К. Ф. Гана, Л. Г. Лопатинського, В. В. Латишева та М. С. Грушевського), не згаданих у російськомовному оригіналі статті. Внесені доповнення, що додали статті більшої ґрунтовності, мог-

Олексійовича Терновського (*рос.* Филипп Алексеевич Терновский), Миколу Івановича Петрова (*рос.* Николай Иванович Петров).

³⁸ Див.: Воспоминания Екатерины Петровны Кудрявцевой о ее отце, бывшем профессоре Киевской духовной академии Петре Павловиче Кудрявцеве / публ. и прим. В. В. Бурегі и М. Л. Ткачук // Труды Київської духовної академії. – 2017. – № 27. – С. 197.

³⁹ Див.: Кудрявцев П[етро Павлович]. Українознавство й візантинізнавство [30-ті рр. XX ст.] [Рукопис]. – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Ф. Х. – № 22883. – 14 арк.

ли стати результатом обговорення усного повідомлення П. П. Кудрявцева на засіданні Візантологічної комісії.

Варто зазначити, що власноручні доповнення П. П. Кудрявцева до перекладу написані українською мовою. Це засвідчує не лише факт володіння ним українською мовою, а й авторизований характер українськомовного перекладу його тексту.

Зважаючи на те, що російськомовний і українськомовний рукописи статті П. П. Кудрявцева не є цілковито ідентичними й певним чином доповнюють один одного, нижче ми подаємо обидва варіанти тексту: його російськомовний оригінал (за рукописом з Архіву Московської духовної академії) та українськомовний переклад (за рукописом з Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського).

Тексти обох варіантів статті відтворено в повному обсязі, зі збереженням авторських стилістичних особливостей та поділу на абзаци. У російськомовному варіанті враховано норми сучасної орфографії та пунктуації. Українськомовний переклад подано з урахуванням зроблених редакторських правок та збереженням особливостей правопису, чинного наприкінці 1920-х рр. Бібліографічні описи джерел, подані П. П. Кудрявцевим, відтворено без змін. Підкреслення в тексті виділено курсивом. Вставки розшифрованих скорочень подано у квадратних дужках. Закреслені в українськомовному перекладі фрагменти тексту відтворено у фігурних дужках. Внесені до тексту доповнення П. П. Кудрявцева позначено ламаними дужками.

Текстуальні пояснення подано у підрядкових примітках. Примітки П. П. Кудрявцева відтворено без змін і позначено астериском; примітки публікатора мають лише цифрове позначення.

Украиноведство и византиноведство

Достаточно взглянуть на историческую карту Украины, чтобы стало ясно, что Украина на протяжении своего исторического существования не могла не встречаться с Византией. Главные реки, питающие украинскую территорию, – а ведь они были главными жизненными артериями страны, – устремляются в своем течении к Черному морю, которое, будучи по природе негостеприимным (ἄξεινος), получило у милетских греков название гостеприимного (εὔξινος), потому что по нему именно направилось их колонизационное движение на север, в результате чего северный берег Понта Эвксинского и Меотиды ⁴⁰ задолго еще до начала нашей эры покрылся греческими колониями, из коих некоторые продолжали свое существование и в византийский период греческой истории, дожив до начала государственной жизни в Киеве. Вот почему невозможно писать праисторию Украины, не обращаясь к истории греческой колонизации по северным берегам Черного и Азовского морей. И действительно, какой бы из научных трудов по истории Украины мы не взяли, в каждом из них мы найдем специальные разделы ⁴¹, посвященные обзору греческих колоний по берегам названных морей ⁴². С началом же государственной жизни на территории Украины начинаются непосредственные сношения между Украиной и Византией – торговые, политические, культурные, которые и тянутся вплоть до завоевания Константинополя

⁴⁰ Понт Евксинский – грецька назва Чорного моря. Меотиды – грецька назва Азовського моря.

⁴¹ В оригіналі – «розділи» (укр.).

⁴² См., напр[имер], Мих. Грушевського «Історія України-Руси», т. I (вид. 3. Київ, 1913), розд. III, стор. 84–104; акад. Д. І. Багалія «Нарис історії України», т. I (1928), розд. II, стор. 151–173 (прим. П. Кудрявцева).

турками, не прекращаясь и после этого события вплоть до наших дней. А так как византийская культура, унаследовавшая приобретения древнеэллинской и позднейшей эллинистической культуры, в дальнейшем перерабатывавшая элементы западных и восточных культур, встречавшихся друг с другом именно на византийской почве, – эта культура была, конечно, богаче и разнообразнее только что зачинающейся украинской культуры, то естественно, что последняя должна была испытать на себе влияние первой. Трудно указать другую культуру, которая оказала бы на украинскую столь глубокое и длительное влияние, как византийская культура, а в составе украинской культуры трудно указать такую область, которая бы не испытала воздействия византийской культуры. Письменность, искусство, техника, право, религия – все это носит след византийских влияний, и это нужно сказать не только о мертвых памятниках былого творчества, каковы, например, памятники письменности или зодчества, но и о не вымерших еще элементах быта или идеологии некоторых слоев населения Украины. Если – поэтому – мы поставим своею задачею вскрыть исторические корни целого ряда явлений в области украинской культуры, мы не сможем разрешить этой задачи, не обращаясь к изучению аналогичных явлений в составе византийской культуры. Поистине, нет украиноведства без византиноведства ⁴³. В данный момент, например, и Культурно-историческая, и Этнографическая комиссии Укр[аинской] ак[адемии] наук ⁴⁴ заняты собиранием материала по части обычаев и верований селян на Украине, в частности Этнографическая комиссия готовит к печати ⁴⁵ корпус народного календаря

⁴³ В оригіналі: «нема українознавства без візантинознавства» (укр.).

⁴⁴ В оригіналі: «Культурно-історична і Етнографічна Комісії Укр[аїнської] ак[адемії] наук» (укр.).

⁴⁵ В оригіналі: «Етнографічна комісія готує до друку» (укр.).

Украины. Все это – задачи чрезвычайно интересные и важные приближения к действительному знанию того, чем жило, а отчасти и доселе живет украинское селянство. Но как только, проанализировав собранный материал, придем к вопросу о генезисе составляющих его элементов, мы неминуемо вступим в область византологии, потому что многие из этих элементов имеют своим источником византийское влияние. Но если в области украиноведства ⁴⁶, можно сказать, шагу нельзя ступить, не соприкасаясь с византиноведством ⁴⁷, то ясно, что при правильной постановке дела Киев, а с возникновением на Украине Академии наук эта последняя не могут не быть одним из средоточий византологической работы. До некоторой степени так было и раньше. Знаменитые путешественники по библиотекам Востока, положившие начало их обследованию и пустившие в научный оборот массу дотоле неведомого науке материала, епископ Порфирий Успенский (1804–1885) ⁴⁸, архимандрит Антонин Капустин (1817–1894) ⁴⁹, профессор Алексей Дмитриевский (1856–1929) ⁵⁰ в своей научной работе так или иначе связаны с Киевом. Такие исследователи

⁴⁶ В оригіналі: «українознавства» (укр.).

⁴⁷ В оригіналі: «візантиноведством» (укр.).

⁴⁸ Порфирій (Успенський Костянтин Олександрович), єпископ Чигиринський, вікарій Київської єпархії – відомий церковний діяч, мандрівник, колекціонер, дослідник Близького Сходу, Єгипту та Ефіопії.

⁴⁹ Антонін (Капустін Андрій Іванович), архімандрит – випускник і викладач Київської духовної академії, багаторічний начальник Російської духовної місії в Єрусалимі. Залишив праці у сфері археології, палеографії, нумізматики, історії, біблеїстики, а також ґрунтовні описи своїх мандрівок православним Сходом.

⁵⁰ Дмитрієвський Олексій Афанасійович – професор кафедри літургії та церковної археології Київської духовної академії, відомий літургіст, византолог, історик Церкви, палеограф. У 1907–1918 рр. – секретар Імператорського православного палестинського товариства. Здійснив низку закордонних відряджень, під час яких зібрав багату колекцію грецьких рукописів (переважно літургічного характеру).

нашого прошлого, как И. И. Малышевский (1828–1897)⁵¹, Ф. А. Терновский (1838–1884)⁵², В. С. Иконников (1841–1923)⁵³, были незаурядными византологами. Если от прошлого перейдем к настоящему и пересмотрим учебные работы, выполненные у нас, на Украине, за время возрождения здесь научной литературы, т. е. с момента основания Укр[аинской] ак[адемии] наук, то увидим, как часто приходится украинским ученым обращаться за научными справками к византологии⁵⁴. Но если разработка византологии имеет такое значение для украиноведения, то, в интересах последнего, необходимо учитывать, координировать, расширять и продолжать делами византологические изучения. Эта функция не может не входить в систему прочих функций, выполняемых руководящим научным учреждением Украины – Украинской академией наук, отсюда – дальше – следует, что в системе тех органов, какими располагает Укр[аинская] ак[адемия] наук, должен быть и такой орган, задачей которого является выполнение указанной функции.

⁵¹ В оригіналі: «І. Г. Малишевський» (укр.). Іван Гнатович Малишевський – професор кафедри російської церковної історії Київської духовної академії. Відомий працями в галузі історії Церкви, слов'янознавства та візантології.

⁵² В оригіналі: «П. О. Терновський» (укр.). Пилип Олексійович Терновський – професор кафедри російської цивільної історії Київської духовної академії. Відомий працями в галузі історії Церкви та візантології.

⁵³ Іконников Володимир Степанович – професор кафедри російської історії Університету святого Володимира у Києві, засновник Історичного товариства Нестора Літописця. Вивчав, зокрема, історико-культурні зв'язки Візантії з Київською Руссю.

⁵⁴ *См. такой обзор ниже, в отделе «Критика и библиография», в статье проф. М. Ф. Окснюка (*прим. П. Кудрявцева*).

Йдеться про статтю Михайла Федоровича Окснюка (1884–1961), подану до «Візантологічного збірника». М. Ф. Окснюк, колишній професор патрології Київської духовної академії, у 1920–1933 рр. співробітничав із ВУАН та працював у Всенародній бібліотеці України. 1945 р. прийняв чернецтво з ім'ям Макарія. У 1951–1959 рр. – митрополит Варшавський і всієї Польщі.

Таким органом и должна быть – предполагается – Византологическая комиссия Укр[аинской] академии наук.

Существование такого органа именно здесь, при Украинской академии наук, тем более необходимо, что в ряду научных задач, стоящих перед византологией, поскольку она соприкасается с украиноведением, есть такие задачи, которые могут быть разрешены только тут, на месте. Так, на территории Украины находится немало число замечательных памятников византийского влияния в области зодчества и живописи, и хотя обследование их началось не со вчерашнего дня (вспомним труды профессора П. О. Лашкарева ⁵⁵, акад. М. И. Петрова ⁵⁶, акад. Н. П. Кондакова ⁵⁷, проф. Д. В. Айналова ⁵⁸ и др.), однако и теперь это обследование проходит еще только первые свои стадии. Работа по расчистке и промывке фресок, мозаик, икон только что начинается. Наука еще не располагает строго научными описаниями наиболее известных памятников, каковы, напр[имер], мозаики и фрески киевского Софийского собора и киевского же Михайловского монастыря, не говоря уже о выяснении генезиса этих памятников ⁵⁹. Между тем, византологи-

⁵⁵ Лашкаръев Петро Олександрович (1834–1899) – професор кафедри канонічного права та церковної археології Київської духовної академії, один з ініціаторів створення при КДА Церковно-археологічного товариства та Церковно-археологічного музею.

⁵⁶ Петров Микола Іванович (1840–1921) – професор кафедри словесності Київської духовної академії, відомий літературознавець, історик, педагог, спеціаліст у галузі церковної археології, археографії та музеєзнавства. З 1918 – академік Всеукраїнської академії наук.

⁵⁷ Кондаков Никодим Павлович (1844–1925) – історик мистецтва, сходознавець і византолог, академік Імператорської академії наук у Петербурзі та член Академії мистецтв. Відомий працями з історії візантійського мистецтва та іконографії.

⁵⁸ Айналов Дмитро Власович (1862–1939) – історик мистецтва, учень Н. П. Кондакова. Праці Айналова з історії мистецтва Візантії відіграли важливу роль у розвитку візантинознавства.

⁵⁹ См. *Феодора Шмита* «Замѣтки о поздневизантійских храмовыхъ росписяхъ» в XXII-м томе «Византійск[ого] временника» (Пг., 1916). (*Прим. П. Кудрявцева*).

ческие изучения открывают новые центры, откуда шли, и новые пути, по которым направлялись влияния византийских техники и искусства на Украину, а поиски за истоками самого византийского искусства уводят современных исследователей далеко за пределы Византии, на Восток, причем вскрывается черта сходства между архитектурными памятниками таких далеких стран, как Украина и Сирия, и нащупываются пути, по которым культурное влияние из Сирии могло дойти до Киева. Все это, расширяя поле исследования и будя в исследователе чувство научной пытливости, в то же время ставит перед ним ряд новых научных задач, которые не всегда даже предусматривались предшественниками.

Далее. Украина не может похвалиться таким богатством древних рукописей, каким владеет Ленинград и особенно Москва. Слишком много претерпел Киев от всяких набегов и пожаров, чтобы могли в нем сохраниться древние рукописные собрания. Все же общее количество рукописного материала, хранящегося в книгохранилищах Украины, немалое, как это можно видеть из существующих описаний этого материала⁶⁰, причем значительный процент составляют рукописи византологического содержания. Конечно, пока они не обследованы, их научная ценность стоит под знаком вопроса, но именно это обстоятельство и налагает на украинскую науку обязанность сделать, по крайней мере, предварительный обзор рукописного материала, каким располагает византология на Украине, с тем чтобы определить его научную ценность. Частично материал этот использован и оценен в трудах и изданиях отдельных исследо-

⁶⁰ Об этих описаниях – свящ. *И. М. Смирнова* «Указатель описаний славянскихъ и русскихъ рукописей отечественныхъ и иностранныхъ книгохранилищъ» (Серг[иев] Посад, 1916) и уточнения и дополнения к труду Смирнова в рецензии на него проф. *С. И. Маслова* (Критико-библиографический обзор новейшихъ трудовъ по славяно-русской библиографіи и палеографіи. I. Киев, 1918. Оттиск из «Университетскихъ известій» за 1917 г.). (Прим. *П. Кудрявцева*).

вателей⁶¹, но в целом намеченная задача остается невыполненной.

И еще одна задача из области византологии, большого объема и большой важности, стоит перед украинской наукой.

Ввиду того, что история Украины с первых же своих шагов переплетается с историей Византии, у византийских писателей сохранился целый ряд известий об Украине, имеющих первостепенное значение при изучении ее истории. Между тем, сводом критически проверенного и надлежаще прокомментированного текста этих известий наука не обладает. Потребность в такого рода своде сознава давно. Еще в XVIII веке Петербургской академической гимназии конректор Иоанн Готтил⁶² *Штриттер*⁶³ предпринял по поручению Российской академии наук и выполнил единолично грандиозную работу – издал в 4-х томах свод известий о народах, обитавших по берегам Дуная, морей Черного и Азовского, на Кавказе, по берегам Каспийского моря и дальше к северу, – известий, извлеченных из византийских историков. Том II-й посвящен известиям о славянских народах, стр. 937–1044 – специально о русском народе⁶⁴. Известия византийских историков напечатаны в латинском

⁶¹ У цьому місці російськомовного варіанта статті стоїть позначка примітки, але тексту примітки немає. В українськомовному перекладі цей недолік усунуто (див. прим. 84).

⁶² Правильно – *Готгільф*.

⁶³ Штріттер Йоган Готгільф (нім. Stritter Johann Gotthilf, 1740–1801) – історик і письменник. 1766 р. переїхав з Німеччини до Росії, де обійняв посаду конректора (старшого вчителя, помічника директора) гімназії при Петербурзькій академії наук. Згодом – ад'юнкт Академії наук (1779) та її почесний член (1787); хранитель Московського архіву Колегії закордонних справ (1779–1800).

⁶⁴ * [См.:] *Memoriae populorum, olim ad Danubium, Pontum Euxinum, paludem Maeotidem, Caucasum, mare Caspium, et inde magis ad Septentriones incolentium, e Scriptoribus historiae Byzantinae erutae et digestae ab I. G. Strittero*. Tt. I–IV. Petropoli, 1771–1779. (Прим. П. Кудрявцева).

переводе, который «при всяком случае тщательно» сличен издателем с греческим подлинником. Одновременно, даже несколько упреждая выход основного труда, выходит в свет и русский перевод собранных Штриттером известий под заглавием: «Известія візантійськихъ істориковъ, объясняющія російскую історію древнихъ временъ и переселенія народовъ; собраны и хронологическим порядком расположены *Іваномъ Штриттеромъ*» (Ч. I–IV. Спб., 1770–1775). Перевод под руководством Штриттера выполнен *Световым* ⁶⁵, причем все скольнибуть сомнительные места проверены по греческому подлиннику. «Тѣ піесы, которыя надлежать ближе къ історіи нашего отечества», переданы по большей части полностью; «извѣстія же о прочихъ народахъ весьма сокращены для російскаго перевода» ⁶⁶.

Труд Штриттера нельзя не признать превосходным по замыслу и замечательным по исполнению. Не только Карамзин ⁶⁷, но и Соловьев ⁶⁸ пользовался им при составлении своей истории. Он и теперь, хотя и устарел, но не совсем утратил свое значение, потому что за полтора ста с лишком лет, протекших после его появления, не появилось другого, который бы мог его заменить. Однако и довольствоваться им невозможно, во-первых, потому что за 150 лет изучение византийских первоисточников успело продвинуться вперед, во-вторых, потому, что

⁶⁵ Светов Василь Прокопович (1744–1783) – російський філолог, історик та перекладач.

⁶⁶ Цитати із передмови до праці: Известия византийских историков, объясняющие российскую историю древних времен и переселения народов; собраны и хронологическим порядком расположены Иваном Штриттером. – Ч. I : О славянах. – СПб. : Тип. при имп. Акад. наук, 1770. – С. XVI–XVII.

⁶⁷ Карамзін Микола Михайлович (1766–1826) – видатний російський історик, автор 12-томної «Истории государства Российского» (1803–1826).

⁶⁸ Соловйов Сергій Михайлович (1820–1879) – видатний російський історик, автор 29-томної «Истории России с древнейших времен» (1851–1879).

извлечения из византийских историков приведены не в подлинном тексте, а в латинском переводе. Это и имел в виду † *Хр. М. Лопарев*⁶⁹, когда предпринял труд по собиранию в одно целое разбросанных по различным византийским источникам свидетельств об отношениях между Русью и Византией. Считая выше единоличных сил «обставить тексты самым подробным ученым библиографическим аппаратом», он «помирился на мысли об издании лишь подлинников с русским переводом»⁷⁰, предположив широко использовать уже существующие русские переводы, хотя бы и старые, а в случае отсутствия таковых дать соответствующие тексты в собственном переводе. К концу прошлого века материал был собран и приготовлен к печати. Обдумана была и внешняя сторона издания. Оставалось приступить к печатанию. Но составитель сборника, не имея уверенности, что им «все собрано и исчерпано»⁷¹, решил предварительно выпустить в свет Prospectus своего издания в виде справочной брошюры, что и исполнил в 1898 г.⁷² Давая здесь перечень собранных материалов с указанием источников, из коих они заимствованы, составитель обращается «к знатокам истории, литературы и искусства Византии и Древней Руси с самою горячею просьбою помочь

⁶⁹ Лопарьов Хрисанф Мефодійович (1862–1918) – російський учений-візантолог, дослідник давньоруської літератури та краєзнавець.

⁷⁰ Лопарев Х. М. Греки и Русь: Оглавление приготовленного к печати полного собрания историко-литературных и археологических данных для суждения о характере русско-византийских отношений в хронологическом порядке с древних времен до 1453 года / [соч. Х. М. Лопарева]. – СПб. : Тип. П. П. Сойкина, 1898. – С. 7.

⁷¹ Там само. – С. 8.

⁷² Идется про працо: Лопарев Х. М. Греки и Русь: Оглавление приготовленного к печати полного собрания историко-литературных и археологических данных для суждения о характере русско-византийских отношений в хронологическом порядке с древних времен до 1453 года / [соч. Х. М. Лопарева]. – СПб. : Тип. П. П. Сойкина, 1898. – 43 с. В надзаг. : Summa Rerum Romaeorthosicarum.

дополнениями случайно и по неведению пропущенных данных и исправлениями хронологических дат»⁷³. Он выражает уверенность, что «кому дороги интересы науки и исторического самопознания, тот откликнется» на его призыв⁷⁴.

Не знаю, в какой мере осуществилась эта уверенность Хр. М. Лопарева, но только задуманное им и, судя по его собственным словам, почти завершённое предприятие не увидело света. Единственным памятником задуманного предприятия оказалась брошюра в 43 страницы под заглавием: «*Summa Rerum Romaeorumthosicarum. Ἀθῶντα τὰ Ῥωμαίρρωσικα. Греки и Русь: Оглавление приготовленнаго къ печати полного собранія историко-литературныхъ и археологическихъ данныхъ для сужденія о характере русско-византійскихъ отношеній в хронологическомъ порядкѣ с древнихъ временъ до 1453 года. Изданіе первое собирателя. СПб. 1898*»⁷⁵. Какая судьба собранных Лопаревым материалов – мне неизвестно.

Задача, поставленная в русской науке, сохраняет всю свою силу и для украинской науки: издать согрус византийских свидетельств об Украине с соответствующим библиографическим аппаратом, филологическим, историческим и археологическим комментарием – к этой цели не может не стремиться украинская наука. Одному лицу осуществление такой задачи не под силу. Только в том случае, если за нее возьмется такое учреждение, как Академия наук, можно надеяться на ее разрешение.

Я не ставлю своей задачей перечислить все те задачи, какие возникают при изучении взаимоотношений между Византией и Украиной. Я хотел только на нескольких конкретных примерах пояснить, что какую бы область в исторической жизни Украины мы ни взяли, трудно ее пройти до конца, не встретившись с византийскими от-

⁷³ Лопарев Х. М. Греки и Русь. – С. 8–9.

⁷⁴ Там само. – С. 9.

⁷⁵ Див. прим. 72.

ношениями, и что поэтому немислима научная работа в области украинознанства ⁷⁶ без обращения за научными справками к византинознанству ⁷⁷: нет украинознанства без византинознанства ⁷⁸.

В заключение остается пожелать, чтобы такое мощное научное учреждение, как Украинская академия наук ⁷⁹ – с одной стороны – и молодые украинские ученые, в руках которых находится будущее украинской науки, – с другой, – не оставляли византологических исследований вне сферы своего внимания.

П. П. Кудрявцев

Українознавство й візантинознавство

Досить глянути на історичну мапу України, щоби стало ясно, що Україна протягом свого історичного існування не могла не зустрічатися з Візантією. Головні річки, що зрошують українську територію, – а це ж були головні життєві артерії країни, – линуть своєю течією до того моря, що воно, будиши з природи негостинним (ἄξεινος), стало в мілетських греків зватися гостинним (εὖξινος), бо якраз через нього пішов їхній колонізаційний рух на північ, і наслідком цього північні береги Понту Евксинського та Меотиди ще задовго до початку нашої ери вкрилися грецькими колоніями, що з них деякі існували й за візантійського періоду грецької історії й дожили до початку державного життя в Києві. Ось через що не можна писати про праісторію України, не звертаючись до історії грецької колонізації на північних берегах Чорного й Озівського морів. І правда, яку б наукову працю з історії України ми не взяли, у кожній з них ми

⁷⁶ В оригіналі: «українознанства» (укр.).

⁷⁷ В оригіналі: «візантинознанству» (укр.).

⁷⁸ В оригіналі: «нема українознанства без візантинознанства» (укр.).

⁷⁹ В оригіналі: «Українська академія наук» (укр.).

знайдемо спеціальні розділи з оглядом грецьких колоній на берегах названих морів⁸⁰. Коли ж розпочалося державне життя на території України, завелися й безпосередні зв'язки поміж Україною та Візантією, торгові, політичні, культурні, і вже тягнулися аж до завоювання Царгорода турками, не припиняючись і після цієї події аж до наших днів. А через те, що візантійська культура дістала в спадщину здобутки давньої еллінської й пізнішої елліністичної культури й далі переробляла елементи західних і східних культур, що стикалися одна з одною саме на візантійському ґрунті, й тому була, звичайно, багатіша й різноманітніша за українську культуру, що тільки-но зачиналася, – то натурально, що українська культура повинна була зазнати на собі впливу візантійської культури. Важко вказати іншу культуру, що зробила б на українську такий глибокий і довгочасний вплив, як візантійська культура, а у складі української культури важко вказати таку ділянку, щоб вона не зазнала впливу візантійської культури. Письменство й мистецтво, техніка, право, релігія – все це носить сліди візантійських впливів, і це треба сказати не тільки про мертві пам'ятки минулої творчості, як-от пам'ятки письменства чи будівництва, а й про невимерлі ще елементи побуту або ідеології деяких шарів української людности. Отже, коли ми поставимо собі завдання знайти історичне коріння цілого ряду явищ із ділянки української культури, ми не зможемо розв'язати цього завдання, не вивчивши аналогічних явищ у складі візантійської культури. Справді, нема українознавства без візантинознавства.

{Зараз, наприклад, і Культурно-історична, й Етнографічна комісії Української академії наук заходилися збирати матеріал щодо звичаїв і вірувань селян на Україні,

⁸⁰ Див., напр[иклад], *Мих. Грушевського «Історія України-Руси»*, т. I (вид. 3. Київ, 1913), розд. III, стор. 84–104; акад. *Д. І. Багалія «Нарис історії України»*, т. I (1928), розд. II, стор. 151–173 (прим. *П. Кудрявцева*).

зокрема Етнографічна комісія готує до друку корпус народного календаря України. Все це – надзвичайно інтересні й важливі завдання наблизитися до справжнього знання того, чим жило, а почасти й досі живе українське селянство. Але як тільки ми, проаналізувавши зібраний матеріал, перейдемо до справи про генезис тих елементів, що його складають, то ми неминуче ввійдемо в сферу візантології, через те що багато цих елементів мають своїм джерелом візантійський вплив. Але якщо в ділянці українознавства, можна сказати, кроку не можна зробити, не зв'язавшись з візантизнавством, то ясно, що коли справу поставлено правильно, то Київ, а з заснуванням на Україні академії наук [ця остання], не можуть не бути одним з осередків візантологічної праці. До деякої міри так було й раніше. Славнозвісні мандрівники по східних бібліотеках, що зробили початок їх вивчення і пустили в науковий оборот масу матеріалу, доти невідомого науці, єпископ Порфирій Успенський (1804–1885), архімандрит Антонін Капустін (1817–1894), професор Олексій Дмитрієвський (1856–1929), у своїй науковій праці так чи інакше зв'язані з Києвом. Такі дослідники нашого минулого, як І. Г. Малишевський (1828–1897), П. О. Терновський (1838–1884), В. С. Іконников (1841–1923), були неабиякі візантологи. Коли від минулого ми перейдемо до сучасності та переглянемо ті наукові праці, що їх виконано в нас, на Україні, за той час, що тут відродилася наукова література, с[еб]т[о] з часу заснування Української академії наук, то побачимо, як часто доводиться українським ученим звертатися по наукові довідки до візантології⁸¹. Але, коли розробляти візантологію є така значна справа для українознавства, то в інтересах його треба завжди мати на увазі, координувати, поширювати й далі проводити візантологічні студії. Ця

⁸¹ Див. такий огляд далі, в розділі «Критика й бібліографія», у статті проф. М. Ф. Оксіюка (*прим. П. Кудрявцева*).

функція не може не входити до системи інших функцій, що їх виконує керівна наукова установа України – Українська академія наук, звідки – далі – виходить, що в системі тих органів, що ними розпоряджає Українська академія наук, мусить бути й такий орган, що його завданням є виконувати зазначену функцію. Таким органом мусить бути – гадаємо – Візантологічна комісія Української академії наук.

Такий орган саме тут, при Українській академії наук, тим більше потрібен, що в низці наукових завдань, що стоять перед візантологією, оскільки вона стикається з українознавством, є такі завдання, що їх можна розв'язати тільки тут, на місці. Так, } на терені України є чимало знаменитих пам'яток візантійського впливу у сфері будівництва й малярства, і хоча досліджувати їх почали не з учорашнього дня (пригадаймо праці професора П. О. Лашкарьова, акад[еміка] М. І. Петрова, акад[еміка] Н. П. Кондакова, проф[есора] Д. В. Айналова та інш[их]), але й тепер це дослідження проходить тільки-но перші свої стадії. Робота коло розчищення та промивання фресок, мозаїк, ікон тільки-но починається. Наука ще не має суто наукових описів найвідоміших пам'яток, таких, напр[иклад], як мозаїки й фрески київського Софіївського собору та київського-таки Михайлівського монастиря, не кажучи вже про те, щоб вияснити генезу цих пам'яток⁸². Тим часом архітектурні студії виявляють нові центри, звідки йшли й нові шляхи, що ними візантійські техніка й мистецтво впливали на Україну, а шукання джерел самого візантійського мистецтва заводять сучасних дослідників далеко за межі Візантії, на Схід, до того ж виявляються риси подібності поміж архітектурними пам'ятками таких далеких країн, як Україна й Сирія, і намічаються шляхи, що ними культурний вплив із Сирії міг

⁸² Див. *Феодора Шмита* «Замѣтки о поздневизантійских храмовых росписяхъ» у XXII-му томі «Византійск[ого] временника» (Пг., 1916). (*Прим. П. Кудрявцева*).

дійти до Києва. Все це, поширюючи поле для досліду й розбуджуючи в досліднику почуття наукової допитливості, в той самий час ставить перед ним ряд нових наукових завдань, що їх не завжди навіть передбачали попередники.

Україна не може похвалитися таким багатством давніх рукописів, яке мають Ленінград і особливо Москва. Надто багато зазнав Київ від військових нападів і пожеж, щоб у ньому могли зберегтися давні рукописні збірки. А все ж, рукописного матеріалу, що зберігається по книгосховищах України, загалом є чимало, як це можна бачити з теперішніх описів цього матеріалу⁸³, до того ж, неабиякий відсоток складають рукописи візантологічного змісту. Звичайно, поки їх не досліджено, їхня наукова вартість стоїть під знаком запитання, але якраз це й покладає на українську науку обов'язок скласти, принаймні, огляд того рукописного матеріалу, що його має візантологія на Україні, для того щоб визначити його наукову вартість. Почасти цей матеріал використано й оцінено в працях і виданнях окремих дослідників⁸⁴, але ціле намічене завдання не виконано.

⁸³ Про ці описи – свящ. *І. М. Смирнова* «Указатель описаній славянскихъ и русскихъ рукописей отечественныхъ и заграничныхъ книгохранилищъ» (Серг[иев] Посад, 1916), а також деталізація й доповнення праці Смирнова в рецензії на нього проф. С. І. Маслова (Критико-библіографич[еский] обзоръ новѣйшихъ трудовъ по славяно-русской библиографіи и палеографіи. І. Киев, 1918. Відбиток з «Университ[етских] известій» за 1917 р. (Прим. П. Кудрявцева).

⁸⁴ <Див., напр[иклад], «Лѣтопись Истор[ико]-филолог[ического] о[б]щест[ва] при Новоросс[ийском] университетѣ», VI, Визант[ийское] отд., III, Одесса, 1896, *В. Мочульский*, Апокрифическое сказаніе о созданіи міра (використано 4 списки, в тому числі «Слово о зачатіи неба и земли» за рукописом Київськ[ої] д[уховної] акад[емії]). – Т. VII. Визант[ийское] отд., IV, Одесса, 1899, *В. Истринъ*, Апокрифическое мученіе Никиты (на стор. 296–304, видано за рукописом Церк[овно]-археолог[ічного] музею при Київськ[ій] д[уховній] акад[емії] 1489 р.); – Проф. *Лавровъ*, Дамаскинъ Студитъ и сборники его имени «Дамаскины» въ юго-славянской письменности (використано слов'янський переклад слів Дамаскіна за рукописом

І ще одне завдання з ділянки візантології, велике об'ємом і значенням, стоїть перед українською наукою.

Через те, що історія України вже з перших своїх кроків переплітається з історією Візантії, у візантійських письменників зберігся цілий ряд повідомлень про Україну; ці відомості, коли вивчати її історію, мають першорядне значення. Тим часом, наука не має збірника критично перевірених і як слід прокоментованих текстів цих повідомлень. Потребу такого збірника визнано давно. Ще у XVIII столітті Петербурзької академічної гімназії конректор Іван Готтіл⁸⁵ *Штриттер* розпочав, з доручення Російської академії наук, й виконав особисто величезну працю – видав у 4-х томах збірник повідомлень про народи, що проживали по берегах Дунаю, морів Чорного й Озівського, на Кавказі, на берегах Каспійського моря й далі на північ, – повідомлень, здобутих із праць візантійських істориків. Том II-й присвячено по-

Київськ[ої] акад[емії], ч. 33; порівн[ай] статтю проф. *Певницького* «Рукописный сборник проповедей иподиакона Дамаскина Студита» в «Трудах Киевск[ой] д[уховной] акад[емии], 1873 р., жовт[ень], стор. 1–44). – Т. VIII, Візантійско-славянское отделение, V, Одесса, 1900, *В. М. Истриль*, Къ вопросу о славяно-русскихъ редакціях Первовангелія Іакова (на стор. 222–226, видано за рукописом Церк[овно]-археолог[ічного] музею при Київськ[ій] д[уховній] акад[емії], уривок з Мінеї-Четії 1489 р.). Див. також статті проф. *Алмазова*, «Врачевальныя молитвы» (т. VIII, стор. 396) і «Апокрифіческія молитвы, заклинанія и заговоры. (К исторіи византійской отреченной литературы)» (т. IX, стор. 257–258, прим. 62). – Недавно акад. *В. М. Перетц* присвятив спеціальну статтю вищезазначеній Мінеї 1489 р. (див. «Исследования и материалы по истории старинной украинск[ой] лит[ерату]ры XVI–XVIII вв.», Л., 1928), а в I-му випуску «Исследований» (Л. 1926) використав ряд київських рукописів у статтях: «Тестамент царя Василия» в укр[аїнському] пер[екладі], Опыт перевода «Лѣствицы» на укр[аїнский] яз[ык], Нил Синайский в укр[аїнском] пер[еводі] XVII в. – Учениця академіка Перетца проф. *С. О. Щеглова* 1910 р. видала книжку «Пчелы Киевскихъ библиотекъ». – Досить і наведених прикладів, щоб стало ясно, що візантолога ждуть багаті жнива серед рукописного матеріалу на Україні.» (Прим. П. Кудрявцева).

⁸⁵ Правильно – Готтілф.

відомленням про слов'янські народи, стор. 937–1044 – спеціально про руський народ ⁸⁶. Повідомлення візантійських істориків видруковано в латинському перекладі, і переклад цей «при всяком случае тщательно» звірив видавець із грецьким оригіналом. Разом із цим, навіть трохи попереджуючи вихід основної праці, виходить у світ і російський переклад матеріалів Штриттера під назвою: «Известія візантійськихъ істориковъ, объясняющія российскую історію древнихъ временъ и переселенія народовъ; собраны и хронологическим порядком расположены *Иваномъ Штриттеромъ*» (Ч. I–IV. Спб., 1770–1775). Переклад за керівництвом Штриттера виконав *Светов*, і всі хоч трохи сумнівні місця перевірено з грецьким оригіналом. «Всѣ пієсы, которыя надлежатъ ближе къ исторіи нашего отечества», перекладено здебільшого цілком; «извѣстія же о прочихъ народахъ весьма сокращены для російскаго перевода» ⁸⁷.

Працю Штриттера не можна не визнати за видатну задумом і знамениту виконанням. Не тільки Карамзін, а й Соловійов користувався з неї, коли писав свою історію. Вона й тепер, хоч і застаріла, а ще не зовсім утратила своє значення, бо за тих півтора ста з чимось років, що проминули після того, як вона з'явилася, не вийшло іншої, що могла б її заступити. Але й користуватися з неї неможливо, по-перше, тому, що за 150 років вивчення візантійських першоджерел устигло посунутися наперед, а по-друге, – тому, що витяги з візантійських істориків

⁸⁶ * [Див.:] *Memoriae populorum, olim ad Danubium, Pontum Euxirum, paludem Maeotidem, Concasum, Caspium, et inde masis ad Septemtriones incolectium, e Scriptoribus historiae Byzantinae erutae et digestae a I. G. Strittero. Tt. I–IV. Petropoli, 1771–1779. (Прим. II. Кудрявцева).*

⁸⁷ Цитати із передмови до праці: *Известия византийских историков, объясняющие российскую историю древних времен и переселения народов; собраны и хронологическим порядком расположены Иваном Штриттером. – Ч. I : О славянах. – СПб. : Тип. при имп. Акад. наук, 1770. – С. XVI–XVII.*

наведено не в оригінальному тексті, а в латинському перекладі. Це й мав на увазі *Хр. М. Лопарьов*, коли розпочав збирати в одне ціле розкидані по різних візантійських джерелах свідоцтва про стосунки поміж Руссю та Візантією. {Зважаючи, що «обставити тексты самым подробным ученым библиографическим аппаратом» є справа понад сили однієї людини, він «помирився на мысли об издании лишь подлинников с русским переводом», гадаючи широко використати, які є, російські переклади, хоч би й старі, а як їх нема, то дати відповідні тексти у власному перекладі. Наприкінці минулого віку матеріал зібрано й виготовлено до друку. Обмірковано й зовнішній бік видання. Залишалось взятися до друку. Але упорядник збірника, непевний того, що «все собрано и исчерпано», спинився на тому, щоб раніше випустити в світ Prospectus свого видання, брошуру, це він і виконав р[оку] 1898-го. Подаючи тут перелік зібраних матеріалів та зазначаючи джерела, з яких їх узято, упорядник звертається «к знатокам истории, литературы и искусства Византии и Древней Руси с самою горячею просьбою помочь дополнениями случайно и по неведению пропущенных данных и исправлениями хронологических дат». Він висловлює певність, що «кому дороги интересы науки и исторического самопознания, тот откликнется» на його заклик}.

Не знаю, до якої міри Лопарьов закінчив свою попередню неготову працю, але задум його, як видно з його власних слів, майже завершений, не побачив світ. Єдина пам'ятка задуманої праці – це є брошура на 43 сторінки з назвою: «Summa Rerum Romaeorthosicarum. Ἀθῶντα τὰ Ῥωμαρθωσικά. Греки и Русь: Оглавление пригготовленнаго къ печати полнаго собранія историко-литературныхъ и археологическихъ данныхъ для сужденія о характере русско-византійскихъ отношеній в хронологическомъ порядке с древнихъ временъ до 1453 года. Изданіе пер-

вое собирателя. СПб. 1898». Яка доля матеріалів, що їх зібрав Лопарьов, мені невідомо.

«Одночасно з Лопарьовим провадив свою працю кавказознавець з юртембергських німців Карл Федорович Ган (Hahn) (1848–1925) ⁸⁸. Р[оку] 1882 він надрукував у випуску II «Сборника материалов для описания местностей и племен Кавказа», що його видавала Головна управа Кавказької шкільної округи під керівництвом Л. Г. Лопатинського (1842–1922) ⁸⁹, попередній орієнтовний нарис «Краткие известия древних писателей о Кавказе» (відд. I, стор. 18–44), а в IV та XI вип[усках] того ж таки видання надрукував і саме зведення «Известий древних греческих и римских писателей о Кавказе» (Ч. I: От Гомера до VI-го стол. по Р. Х., Ч. II: Византийские писатели. А. Лазика и Иберия. Стор. 248 та XIV+215+10. Тифліс, 1884 і 1890) ⁹⁰. Праця Гана споводувала ґрунтовну рецензію Латишева ⁹¹ (спочатку у Ж. М. Н. Пр., 1885, ч. V, відділ «Крит[ика] й бібліограф[ія]», стор. 96–119 ⁹²; передруковано в «PONTICA – Изборнике научных и критических статей» Латишева «по истории, археологии, географии

⁸⁸ Ган Карл Федорович – мандрівник, педагог, автор праць з історії, етнографії та географії Кавказу.

⁸⁹ Лопатинський Лев Григорович – лінгвіст, етнограф, кавказознавець. З 1919 – професор Бакинського університету. Керував виданням «Собрания материалов для описания местностей и племен Кавказа». Протягом 20 років очолював Кавказьке відділення Московського археологічного товариства.

⁹⁰ Див. уточнений бібліографічний опис згаданої праці: Ган К. Ф. Известия древних греческих и римских писателей о Кавказе / К. Ган // Собрания материалов для описания местностей и племен Кавказа. – 1884. – Вып. 4. – С. 1–248; 1890. – Вып. 9. – Отд. I. – XIV, 215, 10 с.

⁹¹ Латишев Василь Васильович (1855–1921) – російський філолог та історик, спеціаліст з північночорноморської епіграфіки.

⁹² Див.: Латышев В. В. [Рец.] Известия древних греческих и римских писателей о Кавказе. Собрал и перевел с подлинников К. Ган. Часть I: От Гомера до VI стол. по Р. Хр. Тифлис, 1884 / В. Латышев // Журнал Министерства народного просвещения. – 1885. – Ч. ССXXXIX. – Май. – С. 96–119.

и эпиграфике Скифии, Кавказа и греч[еских] колоний на побережье Черного моря», Спб. 1909 ⁹³). Здається, праця Гана заохотила й самого Латишева взятися до подібної праці, яку він і виконав зразково, про що зараз скажемо окремо, а поки додамо про Гана, що його праця, на думку спеціалістів, не втратила свого значення і після видання праці Латишева, бо у Гана повідомлення давніх письменників про Кавказ розміщено в порядку хронологічному, незалежно від того, чи узято це повідомлення з грецького чи з латинського джерела ⁹⁴.

Незадовго перед смертю Ган звернувся до Кавк[азького] Істор[ико]-Археол[огічного] інституту з пропозицією надрукувати III-й т[ом] його праці під таким заголовком: «Известия древних греческих и римских писателей о Кавказе. Перевод с латинск[ого] текста Штриттера, ч. III: Византийские писатели. Б. Абазгия, Миссимиания, Ансилия, Туания, Свания, Меехия, Цикхия, Алалия» ⁹⁵.

Протягом 1893–1906 рр. у «Записках Русск[ого] археологическ[ого] о[бществ]а» друковано працю В. В. Латишева «Scythica et Caucasica. Известия древних писателей греческихъ и латинскихъ о Скиѣи и Кавказѣ» (виймки в автентичних текстах і російському перекладі з примітками). Т. I (грецькі письменники). 1893–1900. – Т. II (латинські письменники). 1904–6 ⁹⁶. Як повідомляє

⁹³ Латышев В. В. Pontica: Изборник научных и критических статей по истории, археологии, географии и эпиграфике Скифии, Кавказа и греческих колоний на побережье Черного моря / В. В. Латышев. – СПб. : Тип. Акад. наук, 1909. – С. 335–357.

⁹⁴ *В загальних рисах Ган знайомить із змістом і наслідками своєї праці у фейлетоні «Отзывы др[евних] писателей о Кавказе» (Тифлисск[ий] Листок, 1910, ч. 295 і 299; 1911, ч. 6). (Прим. П. Кудрявцева).

⁹⁵ *Див. Л. Меликсет-Беков, некролог Гана в «Известиях Кавк[азского] истор[ико]-археолог[ического] института в Тифлисе, т. IV, Тифлис, 1926 р., стор. 144–148. (Прим. П. Кудрявцева).

⁹⁶ Див.: Латышев В. В. Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе / собрал и издал с русск. пер. В. В. Ла-

акад. Жебелєв⁹⁷, В. В. Латишев почав був складати збірника, що «мав подати відомості про Скифію й Кавказ візантійських письменників», але «смерть не дала В. В. змоги заходитися коло здійснення цього наміру». Як бачимо, Латишев тільки наблизився до тої епохи, що повинна особливо цікавити українознавця, і проф. П. В. Голубовський⁹⁸, маючи на увазі стан російської науки щодо нашої справи, мав повне право писати р[оку] 1904-го, що «ми не маємо повного огляду» (і – додамо від себе – зводу), «при тому критичного, візантійських джерел у російському перекладі»⁹⁹, – слова, що не втратили своєї ваги й досі.

Українській науці більше пощастило з розв'язанням цієї справи. Акад[емік] М. С. Грушевський ще р[оку] 1895 видав у Львові «Виїмки з жерел до історії України-Руси до половини XI-го в.»¹⁰⁰, де з XXXIV виїмків дев'ять узято з візантійських джерел (із Прокопія, патр[іарха]

тышев. – Т. I : Греческие писатели. – СПб. : Тип. имп. Акад. наук, 1890. – VIII, 296 с.; Т. II : Латинские писатели. – Вып. 1. – СПб. : Тип. имп. Акад. наук, 1904. – [2], 270, [1] с.; Вып. 2. – СПб. : Тип. имп. Акад. наук, 1906. – С. 271–454. (Прилож. к «Запискам Русского археологического общества»).

⁹⁷ «Визант[ийский] временник, т. XXIV, стор. 108. (Прим. П. Кудрявцева).

Жебелєв Сергій Олександрович (1867–1941) – історик-антикознавець, археолог, академік Академії наук СРСР з 1927 р. Див. працю, на яку посилається П. П. Кудрявцев: Жебелев С. А. Василий Васильевич Латышев / С. Жебелев // Византийский временник. – 1926. – Т. XXIV (1923–1926). – С. 105–110.

⁹⁸ Голубовський Петро Васильович (1857–1907) – історик, професор кафедри російської історії Університету св. Володимира. Належав до київської школи істориків Володимира Антоновича. Автор низки праць, присвячених питанням про кочове населення степової України.

⁹⁹ «П. Голубовский, Труды франц[узских] ученых, касающиеся русск[ой] истории. Критико-библиографический обзор. Университетские известия, 1904, X, відділ «Критики и библиографии», стор. 160–161 (Прим. П. Кудрявцева).

¹⁰⁰ Див.: Грушевський М. С. Виїмки з жерел до історії України-Руси : до половини XI віка / М. Грушевський. – Львів : Накладом авт., 1895. – 122, [1] с.

Фотія, Костянтина Порфірородного, Симеона Логофета, Льва Диякона, Георгія Кедрина, з житій Георгія Амастридського, Стефана Сурозького, Василя Нового). Подано їх в українському перекладі, і складач для перекладу «користав по можности з найліпших видань»¹⁰¹, і з дуже цінним ученим коментарем у примітках. На превеликий жаль, ця чудова й дуже корисна книжка не набула великого поширення по цей бік кордону: такі були тут умови життя...¹⁰² Але що минуло, того не повернеш назад. Треба не жалкувати, а продовжувати ту працю, що так щасливо почав її акад[емік] Грушевський. Його книжка обіймає період до половини XI в., до того ж «вибиралися лише найважніші уривки»¹⁰³. Подано їх тільки в українському перекладі. Первотвірного тексту в книжці нема. Пора дати новий *corpus* візантійських відомостей про Україну в автентичному тексті з паралельним українським перекладом, з відповідним бібліографічним апаратом, з філологічним, історичним і археологічним коментарієм, – цього не може не прагнути українська наука. Одній людині здійснити таке завдання не по силі. Тільки тоді, коли до цього візьметься така установа, як Українська ак[адемія] наук, можна сподіватися його розв'язати. Будемо сподіватися...¹⁰⁴

¹⁰¹ Грушевський М. С. Виїмки з жерел до історії України-Руси : до половини XI віка. – С. І.

¹⁰² На момент публікації вказаної книги М. С. Грушевського Львів перебував у складі Австро-Угорщини. Поширення на території Російської імперії наукової літератури, виданої за кордоном українською мовою, обмежувалося низкою урядових актів.

¹⁰³ Грушевський М. С. Виїмки з жерел до історії України-Руси. – С. І.

¹⁰⁴ Досить цікаво зазначити, що на II Міжнародному конгресі візантологів у Белграді, в засіданні V секції з 14 квітня 1927 р., одногосло ухвалено пропозицію празького професора *К. Кадлеця* († 4/XII 1928 р.) про те, що треба скласти повну збірку уривків із візантійських хронік, що стосуються до історії слов'ян (*Deuxième congrès international des études byzantines Belgrade, 1927. Belgrade, 1929*, стор. 193–194) (*Прим. П. Кудрявцева*). Кадлець Карел (чеш. Kadlec Karel, 1865–1928) – чеський правознавець, історик, славіст та пере-

Я не маю своєю метою перелічити всі ті завдання, що постануть, коли почати вивчати стосунки поміж Візантією й Україною. Я хотів тільки на деяких конкретних прикладах вияснити, що яку б ділянку з історичного життя України ми не взяли, важко пройти її до кінця, обминувши зв'язки з Візантією, і тому не можна науково працювати на полі українознавства без того, щоб не вдаватися по наукові довідки до візантинознавства: нема українознавства без візантинознавства.

{Наприкінці залишається побажати, щоб така міцна наукова установа, як Українська академія наук – з одного боку – та молоді українські вчені, що в їх руках є майбутнє української науки, – з другого, – не залишили візантійських студій поза сферою своєї уваги.}